

Koperek, Jerzy

Spółeczno-chrześcijańska działalność prof. Alfredo Lucianiego

Studia Płockie 25, 261-268

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Spoleczno-chrześcijańska działalność prof. Alfredo Lucianiego

1. Wprowadzenie

Alfredo Luciani jest wykładowcą filozofii religii na Uniwersytecie w Veronie (Italia). Wśród jego wcześniejszych pozycji książkowych wymienia się: *Chiesa e socialismo*, Milano 1969; *Cristianesimo e movimento socialista in Europa* (5 t.), Venezia 1984. W 1976 r. w Mediolanie założył Międzynarodowy Ruch Społeczny ASCE (Azione Sociale Cristiana Eurolatinoamericana), zajmujący się rozwojem i propagowaniem społecznej nauki Kościoła w szerokich sferach naukowych i politycznych. Od kilku już lat ruch ten stał się punktem odniesienia świata pracowniczego do magisterium Kościoła, organizując spotkania na temat społecznej nauki Kościoła, zarówno wśród wykładowców tej dziedziny nauki, ludzi religii, dyplomacji, jak i ekspertów do spraw społecznych i ekonomicznych, aby w ten sposób przyczynić się do poszukiwania odpowiedzi na pytania interesujące świat pracy u schyłku XX wieku.

2. „Rerum Novarum”

Dla pogłębienia zagadnień społecznej nauki Kościoła, ze szczególnym uwzględnieniem tematyki etyczno-politycznej, w dniach od 16 do 18 listopada 1990 r., odbyło się międzynarodowe sympozjum w Rieti (Italia) zorganizowane przez ASCE. Akta tego sympozjum zostały wydane w 1991 r.¹

W międzynarodowym sympozjum w Rieti brali udział naukowcy, dyplomaci, działacze kultury i ekonomii z Europy Zachodniej, Centralnej i Wschodniej oraz z wielu krajów Ameryki Łacińskiej. Brali w nim również udział polscy profesorowie i specjaliści z nauk społecznych. Wynikiem tego spotkania jest opracowany przez Alfredo Lucianiego prezentowany zbiór referatów.

Spotkanie naukowe w Rieti i wydanie książkowe referatów tam wygłoszonych są wyrazem uczczenia setnej rocznicy encykliki społecznej Leona XIII „Rerum novarum”. Sympozjum w Rieti było przede wszystkim refleksją nad „Rerum novarum” zarówno w kontekście historyczno-kulturowym, jak i w odniesieniu do naszych czasów. Główne tematy poruszane na spotkaniu to:

- 1) Rola Kościoła w rozwiązywaniu kwestii społecznych: wczoraj i dziś.
- 2) Analiza kwestii społecznej: «kwestia robotnicza»; podziały klasowe według Leona XIII; od podziałów klasowych do konfliktów Wschód – Zachód, Północ – Południe.

3) Analiza społeczności ekonomicznej: kapitał/praca, klasy. Ta analiza jest dzisiaj zastąpiona wymiarem narodowym i międzynarodowym ekonomii.

4) Relacja między państwem i ekonomią; Leon XIII, Pius XI i Paweł VI wobec liberalizmu; Kościół dziś wobec neokolonializmu; pozycja Kościoła w aktualnej fazie przejściowej.

5) Stowarzyszenia, syndykaty, «korporacja», kooperacja, solidaryzm społeczny dzisiaj, nowi ubodzy, imigranci z Trzeciego Świata.

6) Problem, którego nie rozważano w 1891: aktualne funkcjonowanie «mass mediów».

Na zakończenie sympozjum opracowano dokument końcowy wyrażający zainteresowania i wnioski jego uczestników. Zasadnicze pytanie jakie sobie postawili uczestnicy sympozjum było skierowane na najważniejsze i najbardziej palące dziś problemy społeczno-ekonomiczne świata, względem których należy mobilizować sumienia wierzących, jak również wszystkich ludzi dobrej woli.

Podczas sesji naukowych skoncentrowano się na wykazaniu różnic i punktów wspólnych między „Rerum novarum” i społeczeństwem dzisiejszym. Stwierdzono jednoznacznie, że relacje Kościoła ze społeczeństwem cywilnym są aktualnie lepsze niż w czasach Leona XIII. Państwa gwarantując zasadę wolności religijnej, przyznają Kościołowi niezależność i podkreślają jego rolę zarówno w obszarze typowo religijnym, jak i w działaniu o wymiarze społecznym. Kościół natomiast respektując autonomię i wolność państw niezależnych, podkreśla mocno powinność społeczno-polityczną chrześcijan. Proponuje kierowanie się w życiu społeczno-politycznym zasadami nauki społecznej Kościoła, która coraz bardziej dojrzewa od czasów Leona XIII do Jana Pawła II.

Za czasów Leona XIII rozważano problemy zdesperowanej społeczności klasowej charakteryzującej się stałymi konfliktami. Dzisiaj natomiast – według dokumentu końcowego – trzeba brać pod uwagę podziały społeczne na skalę planetarną pomiędzy rozwiniętą przemysłowo Północną a rozwijającym się Południem, często zagrożonym głodem.

Na kontynencie europejskim powstają nowe podziały między Zachodem i Wschodem. Równocześnie wraz ze zmianami porządku demokratycznego w Europie Środkowo-Wschodniej istnieje konieczność zmian w postawach ludzkich popierając większą inicjatywę prywatną i przedsiębiorczą, typową dla gospodarki rynkowej. Tym zmianom powinna towarzyszyć solidarność rozwiniętych krajów Europy Zachodniej z krajami znajdującymi się w demokratycznym procesie przemian strukturalnych, aby osiągnąć jakościowo pełną demokrację ustrojową i ekonomiczną.

Uczestnicy sympozjum zwrócili także uwagę na konieczność większej solidarności pomiędzy pracą a kapitałem, aby zachować w warunkach ekonomii światowej prymat pracy przed kapitałem, tak silnie podkreślony przez Jana Pawła II w „Laborem Exercens”.

Niewątpliwą zasługą sympozjum w Rieti było dokonanie analizy porównawczej pomiędzy problematyką „Rerum Novarum” a sprawami społeczno-ekonomiczno-politycznymi doby obecnej. Wyakcentowanie różnic w analizie sprawy społecznej wówczas i dziś, stanowi nowy impuls do głębszego zrozumienia obecnych uwarunkowań, w których wypada nam żyć i podejmować zadania społeczne. Takie uaktual-

nienie problematyki społecznej zawartej w „*Rerum Novarum*” Leona XIII jest pozytywnym krokiem na drodze popularyzowania wiedzy o sprawach społecznych, a w szczególności wypowiedzi Magisterium Kościoła na tematy Katolickiej Nauki Społecznej. Podejmując się takiej analizy i porównania można również zauważyć rozwój nauki społecznej w ramach wypowiedzi Kościoła.

3. „*Centesimus Annus*”

W roku 1992 ukazało się opracowanie akt drugiego symposium z Rieti². W tej międzynarodowej konferencji zorganizowanej ponownie przez Ruch ASCE i przez diecezję Rieti uczestniczyli również polscy specjaliści. Symposium odbyło się w klasztorze Sant'Antonio al Monte w Rieti, w dniach od 22 do 27 października 1991 r. Było ono kontynuacją spotkania naukowego z 1990 r. na temat „*Rerum novarum* e i problemi sociali oggi”.

Zbiór referatów ukazał się nakładem tego samego wydawnictwa i w opracowaniu tego samego Autora, podobnie jak to dotyczyło wcześniejszego spotkania. W przedstawianym tomie odtwarza się wiernie metodologię konferencji wyartykułowaną w czterech punktach. Pierwszy ma charakter ogólny, drugi jest poświęcony Europie Zachodniej, trzeci Europie Środkowo-Wschodniej, a czwarty dotyczy Ameryki Łacińskiej.

Na zakończenie symposium opracowano dokument końcowy, w którym dyploci, politycy, ludzie religii i nauki pochodzący z ponad 30 krajów Europy Zachodniej, Europy Środkowo-Wschodniej, ze Wspólnoty Państw Niepodległych, z Ameryki Łacińskiej, Kanady i Stanów Zjednoczonych, przedstawili w punktach wynik swoich naukowych refleksji w odniesieniu zarówno do społeczności politycznej, jak i ekonomicznej świata. Analizując aktualną sytuację ludzkości zagrożonej przez wojny, głód, problemy rozwoju i zadłużenia zagranicznego sformułowano niektóre tezy dotyczące aspektu politycznego i ekonomicznego.

Wymiar polityczny rozważanej problematyki dotyczył następujących zagadnień:

1) Aktywne zaangażowanie dla sprawy pokoju i sprawiedliwości jest podstawowym zadaniem zarówno między narodami, jak i wewnątrz nich.

2) Promocja demokracji i uczestnictwa we wszystkich jej wymiarach polityczno-ekonomiczno-społecznych i kulturalnych powinna inspirować i kierować zaangażowaniem politycznym.

3) Niezbędnie należy wyróżnić wartości i cele etyczne, które brane są pod uwagę w debatach i decyzjach politycznych.

4) Aby zaangażowanie polityczne było skuteczne, powinno koncentrować się i odpowiadać na konkretne sytuacje nie ograniczając się do określeń abstrakcyjnych i ideologicznych.

5) W centrum każdej działalności politycznej powinna być osoba ludzka jako cel i podmiot podstawowy.

6) Kościół, który nie identyfikuje się z żadną siłą polityczną i nie posiada własnego modelu społeczno-ekonomicznego, w świetle swojej nauki społecznej i siły moralnej (i religijnej) staje u boku tych wszystkich, którzy słusznie walczą o godność osoby ludzkiej i sprawiedliwość społeczną.

Wymiar ekonomiczny natomiast streszczał się do następujących problemów:

1) System ekonomiczny nigdy nie powinien negować ani niszczyć wymiaru ludzkiego, społecznego i moralnego człowieka w jego funkcjonowaniu.

2) Ekonomia powinna zachęcać do wolnej inicjatywy osób działających indywidualnie lub w formie stowarzyszonej.

3) Prawidłowa ekonomia powinna pobudzać silne poczucie współpracy, do czego jest niezbędny właściwy impuls duchowy.

4) „Centesimus annus” dostarcza nam podstawowych kryteriów, które powinny inspirować aktywność ekonomiczną: poszanowanie godności ludzkiej, własność prywatna, współpraca między kapitałem a pracą, słuszne wynagrodzenie, powszechne przeznaczenie dóbr ziemskich, stowarzyszenia zawodowe, solidaryzm i pomocniczość.

5) „Centesimus annus” akceptuje pewien rodzaj społecznej gospodarki rynkowej podporządkowanej poszanowaniu godności osobowej obywateli i inspirującej do solidarności globalnej.

6) Dla wyeliminowania głodu w krajach słabo rozwiniętych należy dostosować wymianę handlową w taki sposób, aby te kraje mogły wchłonąć większą ilość produktów na sprawiedliwych zasadach. To odnosi się także do wymiany kapitałowej, technologicznej i naukowej.

7) Należy poszukiwać rozwiązań sprawiedliwych i szybkich w związku z zadłużeniem zagranicznym krajów słabo rozwiniętych tak, aby dążyć zarówno do jego całkowitego zredukowania, jak i ułatwienia jego spłaty

Sformułowane zasady są wynikiem wnikliwej dyskusji na temat człowieka i jego zagrożeń w świetle „Centesimus annus” Jana Pawła II. Problematyka człowieka została tutaj potraktowana zarówno w wymiarze osobowym, jak i społecznym z uwzględnieniem wartości religijnych stanowiących fundament praw osoby ludzkiej. Przedstawiony w „Centesimus annus” model antropologii, której punktem wyjścia jest odniesienie do Chrystusa, czyli chrystocentryzm, stał się dla uczestników sympozjum drogą do pełniejszego zrozumienia sytuacji człowieka z jego transcendentną godnością i niezwykłymi prawami w świecie uwarunkowanym politycznie i gospodarczo. Na tych fundamentach bazują zasady solidarności i pomocniczości.

Zainteresowanie encykliki „Centesimus Annus” zagadnieniami polityczno-ekonomicznymi koncentruje się przede wszystkim na problematyce antropologiczno-etycznej. W omawianym sympozjum zwrócono więc szczególną uwagę na ten aspekt, rozwijając go według następujących kwestii:

- 1) wymiar antropologiczny nauki społecznej Kościoła;
- 2) prawa człowieka a odpowiedzialność;
- 3) filary porządku ekonomicznego: wspólnota, współdziałanie, solidaryzm;
- 4) kultura rozwoju;
- 5) wydajność ekonomiczna a sprawiedliwość;
- 6) powszechny podział dóbr a własność prywatna;
- 7) kraje rozwinięte a kraje rozwijające się;
- 8) odpowiedzialność a granice interwencji państwowej;
- 9) demokracja jako rządy ludu;
- 10) postępek a ekologia.

Tematyka antropologiczna charakterystyczna dla społecznego nauczania Jana Pawła II ma swoją podstawę w godności człowieka i w jego podstawowych prawach z niej wynikających. W warunkach zagrożeń współczesnego świata, szczególnie w jego wymiarze politycznym i ekonomicznym, uświadomienie sobie podstawowej prawdy o człowieku powołanym do pełnej realizacji siebie jako bytu godnego dialogu z Prawdą Najwyższą, niewątpliwie prowadzi do rozwoju świata bardziej sprawiedliwego, w którym godność człowieka będzie w pełni uszanowana.

Jan Paweł II stawiając w centrum swojej nauki społecznej człowieka idzie po linii Jana XXIII, który w „*Pacem in Terris*” po raz pierwszy w tak obszerny sposób w dokumentach papieskich, podał wykaz podstawowych praw osoby ludzkiej. W ten sposób poprzez następne w kolejności wypowiedzi Soboru Watykańskiego II, Pawła VI i Jana Pawła II otrzymujemy obraz świata, w którym należy zwrócić uwagę przede wszystkim na godność osoby ludzkiej.

Wcześniejsze wypowiedzi Papieży bardziej akcentowały struktury społeczne i państwowe, w których żył i działał człowiek. Natomiast Jan XXIII zwrócił uwagę bezpośrednio na samego człowieka uwarunkowanego w wymiarze społecznym polityką i ekonomią. Stąd też problematyka „Antropologii społecznej w „*Centesimus Annus*” nabiera szczególnego znaczenia w kontekście rozwoju myśli społecznej Magisterium Kościoła. Międzynarodowe sympozjum w Rieti stało się więc wydarzeniem naukowym pogłębiającym świadomość centralnej pozycji człowieka we współczesnym świecie i zwróciło uwagę na powagę tej tematyki w kontekście zagrożeń politycznych i ekonomicznych w różnych częściach ziemi.

4. Chrześcijański katechizm społeczny

Alfredo Luciani, oprócz *stricte* naukowych opracowań oraz organizowanych sympozjów naukowych, podjął się również przedstawienia w sposób popularizatorski problematyki społecznej nauki Kościoła. Dokonał tego w swojej książce napisanej w formie katechizmowej.³ Ujmując problematykę społeczno-moralną całościowo i integralnie w ramach pewnego kompendium, tak iż mógł ją zatytułować «Chrześcijańskim katechizmem społecznym», Autor wyszedł naprzeciw zapotrzebowaniom szerokiej publikacji wierzących oraz wszystkich osób pragnących zgłębienia podstawowych zagadnień nauki społecznej Kościoła.

Według kard. R. Etchegaray – przewodniczącego Papieskiej Komisji «*Iustitia et Pax*» – który opatrzył wstępem książkę A. Lucianiego, tytuł prezentowanej pozycji nie jest efektowny, albo też mało «reklamowy», tym niemniej jest to ważne wydarzenie dla przedstawienia społecznej nauki Kościoła. Zagadnienia społeczne zostały tutaj ujęte w kontekście Ewangelii stanowiącej źródło dla społecznej postawy chrześcijanina, wyrażającej się w miłości i sprawiedliwości społecznej realizowanej w życiu. Ta główna idea przewija się przez cały «katechizm». Tytuł wskazujący na «katechizm» czyni z tej pozycji książkę nie będącą zwykłym podręcznikiem. Autor stara się przedstawić główne zasady rządzące życiem społeczno-gospodarczym.

Spoleczne nauczanie Kościoła kieruje się zasadami mającymi swoje korzenie w źródłach samej wiary. Zaangażowanie chrześcijanina we wspólnocie ludzi i narodów znajduje swój fundament i cel w wierności posłannictwu ewangelicznemu.

Książka ukierunkowuje nasze myślenie na różne możliwości zastosowania owych zasad w realizacji planu społecznego. W ten sposób podejmując wielkie problemy współczesnego świata, które odgrywają ważną rolę dla przyszłości ludzkości, pragnie dać rozwiązania w duchu Ewangelii. Sieć relacji społecznych wiążących ludzi, powinna być dostrzegana w świetle ducha ewangelicznego. Według Autora, życie współczesnego społeczeństwa nie może dla swego dobra pozbawić się tego światła. Posługując się stwierdzeniami Magisterium Kościoła uzyskujemy uzasadnienie, że tylko takie postępowanie pozwoli człowiekowi być w pełni człowiekiem, a nie człowiekiem okaleczonym moralnie i duchowo. Współczesna społeczność ekonomiczna, polityczna i kulturowa, w której często miejsce dla osoby ludzkiej jest wąskie i niewystarczające, z istoty swej odnajduje prawdę o sobie i o człowieku w świetle zasad Ewangelii. Jedynym problemem więc byłoby zdobycie się na wysiłek, aby pozwolić się oświecić tym światłem i go wykorzystać do analizy życia społecznego. Kościół dzięki wierze w Ewangelię stał się ekspertem w sprawach człowieka i dlatego jego społeczne nauczanie daje podstawy autentycznej prawdziwości.

Autor opierając tematykę społeczną o źródła Objawienia, w których odnajdujemy „kodeks” nakazów i norm niezbędnych dla uszanowania praw ludzkich, określił fundament dla systematycznego opracowania zagadnień społecznych, na które Kościół przez całe wieki, a szczególnie od Leona XIII, próbował odpowiedzieć w służbie człowiekowi.

Problematyka społeczna została systematycznie wyłożona w dziesięciu częściach i obejmuje sprawy fundamentalnych praw osoby ludzkiej, praw państwowych organizmów pośrednich jak również samego państwa, stosunki międzynarodowe oraz problem umocnienia pokoju między narodami na zasadach wolności i sprawiedliwości. Zgłębienie tych zagadnień przez osoby zainteresowane powyższą tematyką może prowadzić do rozszerzenia klimatu solidarności w respektowaniu wartości etyczno-społecznych, których są propagatorami.

Punktem centralnym prezentowanego studium jest antropologia osoby ludzkiej wraz z jej nową świadomością sprawiedliwości społecznej. Godność człowieka dostrzega się w sumieniu, które zabrania mu pomniejszania, kłamania i fałszowania jego wartości jako osoby ludzkiej niezależnie od rasy, religii i płci. Taka właśnie antropologia osoby ludzkiej leży u podstaw całej społecznej nauki Kościoła.

Wartość przedstawionego «Chrześcijańskiego katechizmu społecznego» leży zarówno w systematycznym wyłożeniu zagadnień społecznych inspirując się Ewangelią, jak i w jego metodycznym ujęciu w ramach szeroko zakrojonej tematyki współczesnych zagadnień społecznych. Jest to pozycja godna naszej uwagi, jako że istnieje dzisiaj zapotrzebowanie ludzi na systematyczne ujęcia różnych dziedzin wiedzy w formie kompendium czy też katechizmu, jak w tym przypadku. Znaczna liczba opracowań analitycznych i monograficznych wymaga równocześnie wiedzy usystematyzowanej zdolnej stawić czoła problemom, które niesie współczesny świat i którymi żyje dzisiejszy człowiek.

Zainteresowanie problematyką społeczno-moralną widoczne w przedstawionych opracowaniach naukowych Alfredo Lucianiego, przyjęło formę popularyzowania tej dziedziny wiedzy w szerokich warstwach życia społeczno-ekonomiczno-politycznego. Założenie i udział Autora w pracach Międzynarodowego Ruchu Społecznego

ASCE do tego zmierzają i w tym punkcie się koncentrują. Omawiane opracowania dają więc powód do refleksji nad nauką społeczną Kościoła, a szczególnie jej aspektem społeczno-moralnym niezbędnym do prawidłowego funkcjonowania państwa, ekonomii i kultury narodowej.

5. „Carità Politica”

Na bazie długiego doświadczenia w zakresie działalności społeczno-chrześcijańskiej promowanej przez grupę świeckich, poczynwszy od 1976 roku, prof. Alfredo Luciani powołał do istnienia «Associazione „Carità politica”», która oficjalnie została uznana przez biskupa Rieti Giuseppe Molinarię dekretem z dnia 6 stycznia 1994 roku.

W dniach od 28 lutego do 28 marca 1995 roku „Carità politica” we współpracy z Pontificio Ateneo „Antoniano” w Rzymie po raz pierwszy zorganizowała „Master di specializzazione in Dottrina Sociale della Chiesa”, w którym uczestniczyli także polscy pracownicy naukowcy z Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

Był to kurs specjalizujący w historycznych i doktrynalnych założeniach Katolickiej Nauki Społecznej. Spojrzenie na współczesną problematykę społeczno-polityczną gwarantowali wybitni specjaliści z Europy Zachodniej i Wschodniej oraz z krajów latynoamerykańskich.

Ze względu na to, że głównym organizatorem wspomnianego „Master” była Associazione „Carità Politica”, problematyka całego spotkania z Katolicką Nauką Społeczną skoncentrowana była na zagadnieniu „miłości politycznej”. Zdaniem prof. A. Lucianiego „Carità” jest istotnym elementem formacji chrześcijańskiej osób aktywnie zaangażowanych w politykę. Uformowanie w duchu chrześcijańskim człowieka-polityka zmierzać będzie do niszczenia struktur grzechu, których problematykę podejmuje Jan Paweł II w „Sollicitudo Rei Socialis”. Według tego nowego ujęcia miłości społecznej, rozszerzonej na problematykę polityczną, wskazana droga formacji chrześcijańskiej przyniesie oczekiwane skutki w życiu społeczno-politycznym w każdym zakątku ziemi, gdzie struktury grzechu mają swoją niszczycielską moc. Jedynie miłość rozszerzona na życie polityczne jest zdolna do przeciwstawienia się im.

Dyskusje w ramach zorganizowanego przez „Carità politica” spotkania z Katolicką Nauką Społeczną, sprowadzały się bardzo często do tego zagadnienia, rozpatrywanego w perspektywie rzeczywistości krajów Europy Środkowo-Wschodniej, Zachodniej i Ameryki Łacińskiej, skąd pochodzili zaproszeni uczestnicy. Toczące się dyskusje odnosiły się do zagadnień społecznych, politycznych, ekonomicznych, kulturowych i religijnych. Szczegółowe tematy dotyczyły m.in. integracji europejskiej, organizacji międzynarodowych, itp. W każdej z tych specjalistycznych dziedzin wiedzy społecznej dostrzeżone były powiązania z aktualną sytuacją społeczno-polityczno-ekonomiczno-kulturowo-religijną Polski i innych krajów z naszego regionu.

6. Zakończenie

Prof. Alfredo Luciani należy do tych specjalistów z nauki społecznej Kościoła, którzy dostrzegają ogromną potrzebę nie tylko teoretycznych rozpraw naukowych,

ale także konieczność przybliżenia wyników tych badań dla szerokiej rzeszy ludzi, szczególnie świeckich zaangażowanych w życie społeczno-polityczne kraju.

Ten wątek jego działalności ma wymiar całkowicie praktyczny i jest nastawiony na poszukiwanie ciągle nowych rozwiązań w zakresie formacji społeczno-chrześcijańskiej osób świeckich. Temu służy między innymi powołana przez niego do istnienia «Associazione „Carità politica”». Dostrzega on jednak również potrzebę zainteresowania tymi osiągnięciami Katolickiej Nauki Społecznej pasterzy Kościoła, którzy mają na co dzień bezpośredni kontakt z wiernymi świeckimi.

Ks. Jerzy Koperek, ATK - Warszawa

Przypisy:

1. Alfredo Luciani (oprac.). „La «Rerum novarum» e problemi sociali oggi”, pr. zb., Editrice Massimo, Milano 1991.
2. Alfredo Luciani (oprac.), „L antropologia solidaristica nella «Centesimus Annus», pr. zb., Editrice Massimo, Milano 1992.
3. Alfredo Luciani, Catechismo sociale cristiano, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1992.